

Текстологічний практикум

Валентина Варчук

ТВОРЧА ІСТОРІЯ ПОЕЗІЇ У ПРОЗІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА “САМОМУ СОБІ”

Стаття присвячена текстологічним проблемам поезії у прозі Василя Стефаника “Самому собі”. На основі вивчення епістолярію письменника та рукописних джерел тексту висвітлено її творчу історію. Подано практичні рекомендації щодо публікації поезії у прозі “Самому собі” в майбутньому науковому виданні.

Ключові слова: творча історія, поезія у прозі, автограф, варіант, основний текст, наукове видання.

Valentyna Varchuk. The creative history of Vasyl Stefanyk's prose poem "For myself"

The paper deals with textual aspects of Vasyl Stefanyk's prose poem "For myself". The history of its creation was researched on the basis of the writer's epistolary legacy as well as handwritten sources. The article also contains some practical recommendations concerning the publication of this prose poem in the framework of the oncoming critical edition.

Key words: history of creation, prose poem, autograph, variant, basic text, critical edition.

Поезію у прозі Василя Стефаника “Самому собі” по праву називають літературним маніфестом, що висловлює творчу позицію письменника про призначення поетичного слова. На думку дослідників старшого покоління В. Лесина, М. Грицюті, С. Крижанівського, у цій художній структурі, на відміну від інших ранніх поезій у прозі В. Стефаника, майже відсутні елементи модерністичної поетики, а натомість превалюють образи, узяті письменником із реального життя. Спорадично на особливостях художньо-стильової та ритміко-інтонаційної організації тексту цього образка акцентують увагу у своїх працях такі сучасні літературознавці, як О. Бігун, С. Микуш, Н. Шумило та ін. Їхні наукові студії вирізняються новими, оригінальними підходами до поезій у прозі В. Стефаника загалом і до образка “Самому собі” зокрема як кінцевого результату вербалізації авторського мислення та почуття.

Однак творча історія поезії у прозі “Самому собі” ще не була предметом окремого наукового дослідження. Донині залишаються не розв'язаними текстологічні проблеми цього твору (датування автографів та вибір основного тексту), навіть за наявності авторитетного видання “Повного зібрання творів Василя Стефаника у трьох томах” (1949 – 1954). У цьому зв'язку актуальним стає комплексне дослідження історії тексту поезії у прозі “Самому собі”, основане на ретельному вивченні його біографічних та творчих джерел, які дають змогу досліднику наблизитися до художньої майстерні митця, виявити закономірності його творчого процесу.

Труднощі, що виникають під час вивчення рукописів творів В. Стефаника, пов'язані насамперед із специфікою їх творення. У жодному з автографів не зафіксовано нашарувань тексту, суттєвих виправлень, які б допомогли визначити первісний текст твору. Тому при характеристиці автографів В. Стефаника часто дуже важко сказати, що перед нами – чистовик чи чернетка. Переважна їх частина має вигляд чистовиків з окремими виправленнями. Цілком можливо, що чистові автографи творів В. Стефаника постали внаслідок переписування текстів чернеток, які він, за свідченнями друзів (Б. Лепкого, М. Рудницького), одразу нищив. Однак, беручи до уваги складний емоційно-психологічний стан, в якому перебував письменник під

час творення своїх текстів, допустимо, що деякі з них він писав одразу начисто. У такому випадку маємо справу з унікальним процесом творення, коли думка митця репродукує викінчені художні структури як наслідок тривалого внутрішнього переживання.

У фонді Василя Стефаника Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України зберігаються два автографи аналізованої поезії у прозі під різними назвами – “Амбіції” (Ф. 8. – Од. зб. 45) і “Самому собі” (Ф. 8. – Од. зб. 57. – Арк. 8). На перший погляд, обидва автографи – чистові. За своїми художньо-стильовими особливостями та ідейним вираженням авторського задуму тексти майже не відрізняються, що дає нам підстави вважати їх варіантами, а не редакціями, як стверджували упорядники другого тому (М. Грудницька, С. Крижанівський, Й. Куриленко) зазначеного вище видання творів В. Стефаника [13, 189].

Незначні поправки містять текст автографа “Амбіції”, який написано чорнилом на великому аркуші ненумерованого білого паперу чітким, виразним почерком. Початок сьомого рядка тексту “*Всякай у невинні душі як каплина роси*” замінено: “*Всякай як каплина [роси]*”. У восьмому рядку замість “*Біжи як наметности мої*” – “*Гони мене*” [10, 1; тут і далі курсив наш. – В.В.]. Імовірно, письменник зробив ці виправлення у процесі переписування. Однак композиційне вираження тексту цього автографа породжує сумніви щодо однозначності такого висновку. Прикметна його особливість – відсутність поділу на абзаци. Серед відомих на сьогодні рукописів творів Стефаника – це єдиний випадок, коли письменник не дотримався членування тексту на дрібні абзаци. На цій жанрово-композиційній особливості поезії у прозі акцентує увагу дослідниця О. Бігун, зазначаючи, що українські письменники “дотримувались форми запису абзацами” [1, 43].

Зважаючи на той факт, що значна частина рукописів Василя Стефаника, необхідних для повної реконструкції історії його творів, втрачена, неможливо однозначно сказати, чи автограф “Амбіції” є актом спонтанного творення, чи просто переписаним начисто текстом із незначними виправленнями. Зазначені вище особливості цього автографа дають підстави припустити, що його текст за своїм походженням – чернетка, записана одразу начисто. Уперше текст автографа “Амбіції” опублікував С. Крижанівський у журналі “Радянська Україна”, 1941, № 2 [2, 103]. У процесі впорядкування “Повного зібрання творів Василя Стефаника у трьох томах” (1949 – 1954) як основний текст, що виражає творчу волю письменника, його надруковано у другому томі цього видання [13, 38].

Значно більше про творчу історію поезії у прозі “Самому собі” розповідає автограф № 57, у якому знаходиться 8 пронумерованих письменником образків. Їх тексти написано дрібним почерком, чорним чорнилом і розміщено на окремих аркушах паперу однакового формату в такому авторському порядку: 1. “У воздухах плавають ліси...”, 2. “(Д-рови А. О). Над его головою голуб...” 3. “Городчик до бога ридав...”, 4. “Йшов с поля...”, 5. “Під горою коло ліса...”, 6. “(Софії М.). З хорім на двір...”, 7. “(Вацлавови). Раненько чисала волося...”. Останній образок “Самому собі” не пронумеровано [15, 1–8]. Згідно з поданою письменником нумерацією він мав бути під № 8. У цьому нас переконує автограф № 58, в якому містяться ті самі образки. Порядок їх розміщення ідентичний з текстами автографа № 57. Крім того, в автографі № 58 Стефанік пронумерував текст “Самому собі”, надавши йому № 8 [12, 1–8].

Вочевидь, усі ці твори мали увійти до запланованої письменником збірки поезій у прозі, про яку він повідомляв Вацлаву Морачевському (талановитому польському ученому та найкращому другові) у листі, надісланому в липні 1897 р.: “Хочу Вам написати маленьку книжечку і надрукувати в 5-тьох екземплярах, і всі Вам дати, а собі один лишити... Як надрукую книжку і Вам дам, то буду чути у собі більше сили” [14, 113]. З листа В. Стефаника до В. Морачевського, датованого вереснем 1897 р., відомо, що збірка поезій у прозі мала називатися “3 осени” [14, 122]. Тексти автографа № 57, розміщені у визначеному письменником порядку, очевидно були ескізом до її майбутнього видання і відбивали творчу волю автора на певному етапі підготовки.

У науковій літературі дослідники дуже часто подають заголовок тексту “Самому собі” як додатковий, відділяючи його дужками від назви “Амбіції”, що сприймається читачем, на перший погляд, як отожднення текстів обох автографів або як присвята, що її письменник сам зазначив під текстом “Амбіції”. Однак жодне з тлумачень не виправдовує використання подвійної назви образка, неаргументовано введеної дослідниками в літературно-науковий обіг. По-перше, у жодному з автографів письменник не зафіксував такої подвійної назви, тобто вона не авторська, а пізніша свосередня контамінація різних джерел. По-друге, заголовок “Самому собі” – це не присвята, а назва образка, який, порівняно з текстом “Амбіції” (№ 45), має певні стилістичні та композиційні варіації. На користь такого аргументу свідчить той факт, що серед семи образків, розміщених разом із текстом “Самому собі” в автографі № 57, два твори – “(Софії М.). З хорім на двір...” і “(Вацлавови). Раненько чисала волося...” – мають присвяти, оформлені письменником за однаковим принципом (у дужках). По-третє, тексти “Амбіції” та “Самому собі” письменником не датовано, тому, на нашу думку, подібне отожднення досить сумнівне.

Звертає на себе увагу семантико-сислове наповнення заголовків текстів обох автографів як вираження творчих інтенцій письменника на різних етапах роботи над майбутнім образком. Семантичний зміст номінації “Амбіції” (автограф № 45) у загальній сукупності своїх значень пов’язаний із динамікою дії – вираженням внутрішнього “Я” письменника-початківця через декларацію своїх естетичних поглядів та намірів, що постали на хвилях модних на той час поетичних маніфестів з їх гучними назвами. Заголовок “Самому собі” (автограф № 57) указує на лірико-інтимну особливість тексту, глибоко осмисленого та адресованого письменником не широкій аудиторії, а “самому собі”. Можливо, це було однією з причин, чому він не надіслав В. Морачевському варіант “Самому собі” разом з іншими сімома образками, які готував для майбутньої збірки “З осені”.

Щоб розпочати роботу над запланованим виданням, В. Стефаник спочатку поїхав у Кути, де перебував до 13-го серпня [14, 115]. Мабуть, під час відпочинку він брався за написання образків, однак творчий результат його не задовольнив. У листі до Софії Морачевської, надісланому з Кут у серпні 1897 р., описуючи тяжкий процес творення, письменник зізнається в жорстокій розправі над своїми “дітьми”: “І сьогодні я своїх синів покарав страшно, порізав, покатував, порозривав...” [14, 118]. Відчувши потребу в усамітненні та спокої, він подався до Сторожинця, де з 15 серпня гостював у батька С. Морачевської – Атаназія Окуневського (йому письменник присвятив образок № 2 “(Д-рови А. О). Над его головою голуб...”). Натхненний спогадами про дні, проведені в мальовничому Сторожинці разом із В. Морачевським у вересні 1896 р., у близькій серцю атмосфері, В. Стефаник писав одержимо: за “цілу нічку” створив “малих образків на цілу книжку”, про що сповіщає у листі до В. Морачевського від серпня 1897 р. [14, 119]. Ще задовго до приїзду у Сторожинець письменник передчував, що саме тут він зможе творити. У листі до Софії Морачевської у березні 1897 р. писав, що був би радий провести “цілі вакації” у Сторожинці, бо відчуває, що “там багато би-м зробив” і що йому “файно бути самому у Ст.” [11, 313].

Сім із створених образків письменник надіслав В. Морачевському (напевно, з метою критичного прочитання й оцінки), про що повідомив у листі від серпня 1897 р.: “Сім образків я посилаю Вам, аби-сьте собі вібрали з них то, що Вам найбільше сподобаєся. Ви і Ваша жінка. То, що виберете, най лишаєся Вам, а решту кину людям у друкованій книжці” [14, 119]. У листі до С. Морачевської у вересні 1897 р. В. Стефаник знову наголошує на тому, що надсилає тільки сім образків: “Написав-ем малих образків на цілу книжку за один вечір. Сім посилаю Вам, Ви вібрайте, лишіть собі по одному, а решту киньте. Але скажіть, котрі-сьте вібрали Ви і Ваш чоловік” [14, 120]. У цьому самому листі письменник згадує про образок “(Д-рови А. О). Над его головою голуб...” (“Вашому татови на его бажане перечитав-ем 2 образок, бо то за него, і він заплакав...”) та образок № 6 “(Софії М.). З хорім на двір...” (“Якби я міг перечитати 6 образок, Вам посвячений, мамам, то би їх мільон заплакав...”). Нумерація образків, про які В. Стефаник пише у цитованому листі, ідентична

порядковим номерам цих творів в автографах № 57 та № 58. Отже, у надіслану В. Морачевському “сімку” образків поезію у прозі “Самому собі” не було включено. Син письменника Юрій Гаморак, упорядник видання “В. Стефаник. Твори” (Видавнича спілка “Українське слово”. – Регенсбург, 1948), у якому вперше було опубліковано текст “Самому собі”, вважав, що Стефаник надіслав його В. Морачевському в листі разом із іншими образками [16, 317]. Однак у жодному з джерел, з якими довелося працювати, ми не знайшли підтвердження цього факту. Не наводить аргументів на користь своїх висновків сам упорядник зазначеного вище видання. Спростовують таке твердження Юрія Гаморака цитовані вище листи В. Стефаника до Вацлава та Софії Морачевських, у яких письменник чітко пише про те, що надсилає сім образків. Згадки про поезію у прозі “Самому собі” у жодному з них немає. Можливо, письменник надіслав її В. Морачевському пізніше. Факт наявності пронумерованого тексту “Самому собі” в автографі № 58 вказує на те, що ця поезія у прозі мала також увійти до запланованої письменником збірки. Яку ж тоді роль у творчій історії образа “Самому собі” відіграв текст автографа № 45?

Упорядники другого тому “Повного зібрання творів” за основний текст вибрали “Амбіції” (№ 45), приблизно датувавши його 1896 роком [13, 189]. У розділ “Інші редакції і варіанти” було вміщено текст “Самому собі” (№ 58). Однак у коментарях до розглядуваної поезії у прозі упорядники не аргументували свій вибір.

Розв’язання зазначеної проблеми ускладнюється ще й тим, що жоден із варіантів досліджуваного твору письменником не датовано. Низка окреслених вище текстологічних нюансів ставить під сумнів порядок розміщення обох варіантів, поданих у другому томі “Повного зібрання творів Василя Стефаника у трьох томах” (1949 – 1950). Отже, розв’язання проблеми вибору основного тексту образа “Самому собі” зводиться насамперед до встановлення хронології написання обох його варіантів.

З цією метою ми звернулися до епістолярію В. Стефаника як до продуктивної творчої лабораторії, у якій він часто ділився з адресатами своїми творчими задумами. Значну частину листів складають пейзажні та психологічні замальовки, які за своїм змістовим наповненням і художньо-стильовим вираженням нагадують поезії у прозі. Іноді навіть важко встановити межу між формою листа й поданою замальовкою. У деяких листах ліричні сюжети для майбутніх поезій у прозі подано ескізно – у вигляді промовистих художніх образів, деталей (окремими фразами, реченнями – навіть не пов’язаними зі змістом листа), які миттєво виринали зі сфери творчої уяви митця як результат пережитого враження від побаченого або почутого. Деякі замальовки так і лишилися в листах як спонтанні художні штрихи. Інші – послужили конструктивним матеріалом для майбутніх поезій у прозі та новел. Відшукати такі художньо-текстологічні збіги з текстами образків можна лише під час уважного читання і перечитування листів В. Стефаника та зіставлення їх із текстами наявних редакцій і варіантів, не відриваючись при цьому від біографічного контексту.

Незважаючи на те, що у процесі роботи над листами не вдалося виявити безпосередніх свідчень, які б слугували незаперечним аргументом для вирішення окреслених вище текстологічних проблем образа “Самому собі”, все-таки пошуки не можна вважати безрезультатними. В одному з фрагментів листа В. Стефаника до В. Морачевського, датованого 26 лютого 1896 р., постали зримі художні контури майбутньої поезії у прозі “Самому собі”. Можна думати, що це були штрихи до автографа “Амбіції”, на що вказує майже ідентична за вербальним вираженням синтаксична одиниця “*гримоти громами*”, уведена письменником у його текст з тим самим смисловим навантаженням, що і в листі: “*Грими як грим, що найбільшого дуба коле і палить*” [10, 1]. У тексті автографа “Самому собі” підкреслена фраза виражена іншою синтаксичною одиницею зі збереженням такого самого смислового навантаження, як у тексті “Амбіції”: “*Ломи як блискавка, що найдужшого дуба палить і коле*” [15, 8]. Щоб проілюструвати художньо-смислові схожості фрагмента листа та автографа “Амбіції”, подамо їх тексти повністю:

“Така моя дорога до обітованої Вашої Країни. Великі Альпи, що заглядають богами у вікна, леди студені, що обхапують їх, аби, не при нас кажучи, не збили скла у синих дворах сивобрового господина – се образи моєї фантазії і я би з таких злобнов радістю розривав ті леди, аби лиш газді високому напакостити! *Ти, казав би-м, гримоти громами, пали блискавицями, дощами змивай, дугами приманюй, а не держи ледяними кліщами, такими матовобілими, такими вічно одними, супокійними!*” [14, 56].

Ти будь у мене тверда як небо осіннє у ночі. Будь чиста як плуг, що оре. Будь мамою, що нічков темнов дитину хитає та тихонько тихонько присьпіває до сну. Вбирайся як дівчина раненько вбираєся; як виходить до милого ще й так вбирайся. Шепчи до людей як ярочок берега свого. *Грими як грім*, що найбільшого дуба коле і палить. Плач як ті міліони плачуть, що тінею ходять по сьвіті. Всякай у невинні душі як каплина роси у чорну землю всякає. Біжи як наметности мої, що їх більше батогів жене як сонце проміння має, біжи та лови чужі наметности та сплітайся з ними. Як знеможеш, то сядь на вербу та дивися на спокійний став.

Така будь, моя бесідо! [10, 1].

Подібність цих художніх структур не в текстуальних збігах – їх майже немає, а в загальному художньо-психологічному малюнку, де кожен образ, художня деталь, фраза, підпорядковуючись єдиному інтонаційному ритму, сприймаються як цілісна художня система, спрямована на вираження внутрішнього голосу митця. Р. Піхманець, автор численних наукових праць із проблем психології творчості В. Стефаніка, вважає, що в зазначеному вище листі “майбутній новеліст окреслює стан внутрішнього устремління душі до піднебесних вимірів, до своєї божественної суті” [9, 107]. Аналізуючи один із фрагментів цього листа, що розпочинається словами “*Ти, казав би-м, гримоти громами, пали блискавицями...*”, дослідник влучно помітив, що “... в душі юнака вже озивається поет (майже за два роки до того, як на сторінках чернівецької “Праці” сколихне трохи застою творчу атмосферу його перша новела “Виводили з села”) як обранець небес” [9, 107]. Під фразою “вже озивається поет” Р. Піхманець має на увазі високохудожню образність листа, стефаніківський творчий порив *ins Blau*, якому перешкоджає скрип селянського воза, що трактується дослідником як “неможливість навіть подумки досягнути “ідеалів вселюдських” [9, 107].

На нашу думку, Р. Піхманець висловив дуже важливі міркування, що ґрунтуються на аналізі зазначеного листа як художньо-психологічного документа – свідчення письменницького таланту Василя Стефаніка – і необхідні для глибшого розуміння його ранньої творчості. Зіставлення цього фрагмента листа з текстом “Амбіції” дає змогу поглянути на нього ще й в іншому ракурсі – як на ескізний малюнок до майбутньої поезії у прозі “Самому собі”, насиченої глибоким ідейним змістом і позначеної високою майстерністю.

Поетичні маніфести такого плану були досить поширеним естетичним явищем у художній літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Усвідомлюючи суспільну значимість художнього слова в активізації новітніх зрушень, кожен із письменників нової генерації, послуговуючись лаконічною модерною формою поезії у прозі, декларував свої погляди щодо призначення поетичного мистецтва. Роздуми про роль художнього слова в період динамічних зрушень у суспільно-історичному та національно-культурному житті на межі століть знайшли своє відображення у програмних поезіях у прозі “Поети” (1897) О. Кобилянської, “Гердан” (цикл “Листки”, 1898) М. Черемшини, “Хмари” (1903) М. Коцюбинського, “Кидаю слова” (1913) Б. Лепкого та ін. У модерній жанровій формі поезії у прозі також втілено творчі маніфести світових класиків І. Тургенєва (“Стой”, 1897) та Ш. Бодлера “Призвання” (цикл “Парижский сплин”,

1862), із творчістю яких був добре ознайомлений В. Стефаник. Утім з образом “Самому собі” українського новеліста ці поезії у прозі єднає тільки жанрова форма та внутрішня готовність їх творців служити поетичному ремеслу. Як і кожен митець, Василь Стефаник мав свої переконання щодо призначення поетичного слова, фундаментальну основу яких склав художній синтез новітніх віянь доби та вроджених почувань письменником ритмів творчого буття.

Беручи до уваги згадуваний вище лист письменника до В. Морачевського, можемо припустити, що задум написання образка “Самому собі”, а можливо, й перші спроби його втілення, припадають на кінець 1896 р. Саме в цей час В. Стефаник, перебуваючи “під крилом” талановитого польського ученого В. Морачевського, робить перші свідомі кроки в літературу. Спочатку це були невеликі імпровізовані ескізи, вплетені в тексти листів, які письменник надсилав Морачевському в Цюрих. Саме завдяки цим листам учений помітив у молодій людині вроджений мистецький талант і намагався всіляко сприяти його розвитку.

Провівши літні канікули 1895 р. у Сторожинці, В. Морачевський повернувся до Швейцарії, звідки часто надсилав Стефанику не тільки книжки, необхідні для його літературної освіти, а й розлогі листи, написані в стилі мальовничих пейзажних етюдів. Саме вони стимулювали появу в адресата високої поетичної хвилі, сприяли реалізації його художнього таланту. У листах до В. Морачевського, закарбувавши сокровенні почуття пережитого та відчутого, Стефаник неодноразово звертається з проханням: “Пишіть далі такі письма, може з мене що і буде” [14, 47]. “Але Ви тимчасом пишіть такі листи, як пишете. Се сила моя і краса. Я по них ліпший і фاینший” [14, 98]. “Находжу і у Вашім листі такої сили багато, що ще раз радуюся, що Ви мій” [14, 107]. Натомість В. Морачевський, вражений глибиною й образністю Стефаникового мислення, захоплено відгукується на листи адресата: “Ваші листи для мене як добрі посмішки людей; роблять мене кращим і лагіднішим. Вони для мене як піднесені думки, які відволікають від звичайних помилок і наказують думати про прекрасне і високе. Вони для мене – як джерело сили, груди мені розпинають...” [5, 1].

Вочевидь, культурна атмосфера, у якій здійснювалися творчі контакти між цими непересічними особистостями, та їхня духовна спорідненість, сприяли пробудженню художнього чуття, активізації творчих потенцій обох кореспондентів. Особливо благодатними вони виявилися для В. Стефаника, допомігши йому остаточно визначитися у подальшому життєвому шляху, який письменник інтуїтивно обрав ще до зустрічі з В. Морачевським. Однак невпевненість у собі та боязкість бути “початкуючим літератором” заважали зробити крок уперед. І саме у цей вирішальний момент доля подарувала йому зустріч з В. Морачевським, щирих слів похвали і приятельської симпатії якого було для Стефаника достатньо, аби здійснити творчий лет. В автобіографічній новелі “Серце” – ліричному гімні безмежної любові і вдячності своїм друзям – письменник так визначив доленосну роль у його житті цієї всебічно обдарованої особистості: “Вацлав Морачевський – моя дорога у світ” [17, 288].

Усвідомлюючи свою недостатню компетентність у літературній науці, В. Стефаник прагне якомога швидше надолужити втрачене. Уважно прислуховується до мудрих порад улюбленого наставника, а по його від’їзді до Швейцарії влітку 1895 р. з нетерпінням очікує листів із черговими порадами для продовження літературних студій. Цілком імовірно, що наполегливий процес навчання Стефаника паралельно супроводжувався першими пробами пера, про які вже давно здогадувався спостережливий Морачевський. У листі від 27 жовтня 1895 р., розмірковуючи над громадськими і морально-етичними питаннями, він мимохідь запитує у свого скромного приятеля: “А чому мені про Ваші новели не пишете?” [6, 1 зв.]. У відповіді на лист, надісланий В. Морачевському 30 жовтня 1895 р., В. Стефаник зізнається у своїх творчих починаннях: “Вже коли Ви мене приперли, то буду розповідати за себе. Вчуся до іспиту і скоро здам его. На великдень думаю їхати в Швейцарію та й сидіти літній семестр і зважитися на щось рішучого” [14, 46 – 47]. Напевно, ще не маючи як слід викінчених творів, молодий письменник, щоб порадувати свого друга, вплітає у тексти листів чуттєво-образні замальовки як художні репетиції майбутніх

образків. Згадуваний лист В. Стефаніка до В. Морачевського від 27 лютого 1896 р., який, на наш погляд, потребує докладнішого прочитання, містить один із таких поетичних етюдів.

Творча уява письменника у поетичній формі створює образи високих Альп, “що заглядають боги у вікна”. З усіх сторін їх обхоплюють “леди студені”, аби ті “не збили скла у сивих дворах сивобрового господина” [14, 56]. Несподівано помірно описовий тон змінюється пристрасно динамічним, зумовленим свідомим бажанням митця розірвати “леди”, “аби лиш ґазді високому напакостити”. Зміна емоційного настрою митця позначилася на ритміці викладу наступного фрагмента – вибуху одного почуття, дії однієї емоції: “Ти, казав би-м, гримоти громами, пали блискавицями, дощами змивай, дугами приманюй, а не держи ледяними кліщами, такими матовобілими, такими вічно одними, супокійними!” [14, 56]. Переживши черговий сплеск художнього чуття, письменник наприкінці листа знову повертається до звичайної манери викладу. Пише, що з нетерпінням очікує зустрічі у Сторожинці з В. Морачевським (“будем там сами господарями і не обведемо себе кліщами леду”). Просить вислати книжки, але такі, що їх читав В. Морачевський, “аби йти дорогою тих думок, якими Ви вже ходили” [14, 56].

Через два дні польський учений надсилає В. Стефаніку лист-відповідь, в якому описує уявну зустріч з ним у Швейцарії. В емоційно-експресивних рядках – безмежна радість і вдячність долі за те, що подарувала йому такого духовно багатого приятеля: “Ви навчилися краще, ніж інші, відчувати, глибше, ніж інші люди, дивитися в душу. Виплекала Вас земля-мати як свого обранця. Солодкими полуницями годувала, найкращим молоком напувала, пахощі Вам на голову зливала” [7, 2]. Навіть прекрасна Швейцарія поступається своєю красою Сторожинцю, коли до нього приїжджає Стефанік [див.: 7, 3]. Просить написати, де буде письменник найближчим часом (у Кракові чи Русові), щоб вислати йому книжки [див.: 7, 3 зв.].

Омріяна зустріч цих творчо обдарованих особистостей відбулася у Сторожинці у вересні 1896 р. У листі, адресованому В. Морачевському в серпні 1897 р., В. Стефанік із захопленням пише про ті спільно проведені канікули, після яких він відчув, що подібний до тих людей, про яких говорив його наставник (“аби головами сягали у хмари, а ногами по землі ступали”), і що має “сили доста, аби другого такого створити” [14, 119]. Обдарувавши свого друга теплом щирої приязні і вірою у надзвичайну силу його вродженого письменницького таланту, В. Морачевський повернувся до Швейцарії, а окрилений В. Стефанік узявся за реалізацію своїх творчих задумів. Надалі, незважаючи на короткі зустрічі, які їм подарує доля, мистецькі контакти між цими непересічними особистостями здійснюватимуться переважно у листах, сповнених виняткової братерської любові та відвертості.

Найімовірніше, що сміливий задум В. Стефаніка заснувати для молодих літераторів модерний мистецький журнал, в якому “політики й духом не мало пахнути”, був виявом його внутрішнього піднесення і певною мірою готовності ідентифікувати себе як письменника. Вочевидь, на той час у нього вже були деякі свої напрацювання, які він планував опублікувати в модерному виданні. Однак, не маючи належних коштів для реалізації задуму й не знайшовши надійної людини, яка взялася б за редагування журналу, молодий літератор незабаром полишив цю ідею. Натомість взявся за підготовку “малої книжчини” своїх образків, створених, очевидно, ще задовго до задуму видати журнал.

З листа В. Стефаніка до В. Морачевського від квітня 1897 р. дізнаємося, що “у послідніх місяцях” письменник пробував видати свою збірку. Однак “ті, що мали дати гроші”, помітивши все-таки у молодому письменникові талант, відмовилися друкувати його твори, бо не було у тих образках “служби громаді”, “науки для теперішнього покоління” [17, 375]. Найдужче молодого письменника обурило те, що йому “казали писати так, як вони хочут”, а не так, як він умів і як воліла його лірична натура. Роздратований нав’язливими “радами і порадами”, на очах своїх суддів В. Стефанік знищив забракований рукопис, зупинивши щойно розпочату письменницьку кар’єру ще “перед порогом” [17, 375].

Щоб не засмучувати свого вчителя, він намагається самостійно подолати письменницькі комплекси, появу яких зумовила неочікувана критика видавців. У листах, адресованих В. Морачевському з дня “завершення творчої кар’єри”, хронологічно окресленої Стефаніком загальною фразою “у послідніх місяцях” (приблизно кінець 1896 р. – початок 1897 р.), і аж до квітня 1897 р. – ані слова чи натяку на пригнічений душевний стан, зумовлений переживаннями письменника з приводу невдачі з виданням збірки. Здебільшого в листах цього періоду йдеться про складні політичні перипетії, в яких письменник, відстоюючи права селян, активно проводить агітаторську діяльність: пише про беззаконня, які панують на Галичині й призводять до людських жертв. Попри трагічну тональність згадуваних у листах фактів, він не забуває розбавити їх тексти барвистими художніми замальовками, куди помітно проникають соціальні мотиви. Безумовно, найгостріше вражали селянські життєві драми, очевидцем яких він був і про які оповідав у художній формі в листах до В. Морачевського. Однак не слід забувати про листи-відповіді адресата, в яких безперервно звучала поетизована ода винятковому таланту В. Стефаніка – “кращому серед найкращих людей” [8, 1 зв.].

Вочевидь, епістолярна терапія В. Морачевського прискорила процес відновлення душевної рівноваги митця і пробудила в ньому бажання знову творити. У листі до В. Морачевського від квітня 1897 р., оповідаючи ситуацію, що склалася з виданням збірки, письменник упевнено заявляє, що буде “служити людям і собі, а не громаді”. За рік по тому хоче своєму учителю “радість сотворити” (поновити спроби видати збірку поезій у прозі), але для цього потребує його допомоги, “аби доповнити своє маленьке образованє” [17, 376].

Важливий для з’ясування причин, що вплинули на негативну оцінку збірки Василя Стефаніка, лист В. Морачевського, датований 14 квітня 1897 р. У ньому польський учений, намагаючись примирити молодого письменника з фактом невдачі, висловлює ряд критичних міркувань щодо ідейно-художньої зорієнтованості його творів: “... Ви дали їм те, чого прагнула душа, що чутливе вухо вислухало в гаях і полях, що вразливе серце передчуло в людських думках, у нерозбірливих словах. Їм потрібно красномовних справ, поживної страви, багато білка, багато борошна, їм потрібно принципів, хоч би поступових, чітких переконань” [4, 2 зв.]. В. Морачевський пише, що Стефанік не мав права дивитися на світ “ясними очима, без осуду і гніву”, коли навколо стільки зла. “До цього треба дорости. Юна чарівність і поезія – це найпрекрасніше, що може бути у цьому наївному світі. Але Вам ще не час мріяти, сину поневоложеного народу, <...>, не час бездумно дивитися на небо, коли робота чекає рук!” [4, 2 зв.–3], – з пафосним закликком наприкінці листа звертається до В. Стефаніка адресант.

Такий категоричний висновок В. Морачевський міг зробити, лише ознайомившись із творчим доробком письменника. Можливо, щось із написаного Стефаніком уже читав йому під час літніх канікул у вересні 1896 р. І тільки після того, як отримав схвальну оцінку вимогливого критика в особі В. Морачевського, зважився “на щось рішучого” – видати без його відома свої образки, до того ж – окремою збіркою.

Майже через рік, готуючи до друку збірку поезій у прозі “З осені” й знову відчувавши потребу у слухних заувагах і порадах свого друга та наставника, В. Стефанік напише В. Морачевському: “Хотів би-м мати Вас коло себе, аби Вам прочитати. Чую, що-м не так написав, як би-м хотів, але пропало” [14, 122]. Очевидно, з цією метою у серпні 1897 р. він надіслав йому сім образків, більшість з яких згодом доопрацює, і вони матимуть нові варіанти чи редакції.

Отже, беручи до уваги лист В. Стефаніка до В. Морачевського, датований 26 лютого 1896 р., і подані вище спостереження, доречно припустити, що текст “Амбіції” В. Стефаніка написав орієнтовно у другій половині 1896 р. для збірки, яку спробував видати у квітні 1897 р. На це вказує фрагмент листа, адресованого В. Морачевському 26 лютого 1896 р., в якому виразно вчуваються художньо-інтонаційні перегуки з текстом цього автографа. Імовірно, що серед творів, які В. Стефанік прочитав В. Морачевському у вересні 1896 р., був текст “Амбіції”. Текст “Самому собі” В. Стефанік створив у процесі підготовки збірки поезій у прозі “З осені”.

Це дає нам ще один ключ до розуміння, чому він не надіслав “Самому собі” разом із сімома образками, що містить автограф № 57, В. Морачевському у серпні 1897 р. Оскільки, удосконалюючи текст “Амбіції”, письменник зробив лише незначні правки, які стосувалися здебільшого елементів поетичної фрази, окремих слів і були пов’язані з вимогами художньої доцільності, то виправлений текст він не вважав за необхідне надсилати Морачевському. Отже, не було потреби його нумерувати. Переписуючи образки до рукописної збірки, що знаходиться в автографі № 58, він включив текст “Самому собі” у загальний перелік, розмістивши його під № 8. На нашу думку, саме такого авторського розташування образків слід дотримуватися у майбутньому науковому виданні творів В. Стефаника.

Інший аргумент, що свідчить про часову дистанцію автографів “Амбіції” і “Самому собі”, – неоднорідна композиційна організація їх текстів. Автограф “Амбіції” представлений суцільним текстом, у якому відсутній поділ на абзаци; виняток становить останнє речення (“*Така будь, моя бесідо!*”), виокремлене письменником у самостійну текстову одиницю, що виражає основну ідею твору. Інше композиційне вираження тексту спостерігаємо в “Самому собі”, який структуровано на вісім абзців, кожен із яких має інтонаційно завершену форму, що створює ефект закінченої конструкції. У такий спосіб утворюється стійке чергування однакових за розміром синтаксичних відрізків, які мають сильне емоційне забарвлення і впливають на загальну ритмомелодію твору. Прийом поділу тексту на абзаци забезпечує особливу динаміку вислову, витриману Василем Стефаником у тоні урочистого наказу.

Прикметно, що такої композиційної організації письменник дотримався в інших образках, які містить автограф № 57. Вона конструктивно позначилася на їх пісенно-ліричній тональності (особливості ранніх поезій у прозі Василя Стефаника) і засвідчила зростання художньої майстерності письменника у цьому жанрі.

Зіставлення текстів обох варіантів переконує нас у тому, що зміни, які письменник вносив з метою мовностилістичного удосконалення образка, мали послідовний і продуманий характер. З перших рядків обох автографів звертає на себе увагу неоднакове інтонаційне членування письменником однотипних синтаксем, що вплинуло на відповідне розставлення смислових акцентів. У тексті автографа “Амбіції” у кожному реченні В. Стефаник виокремлює порівняльну конструкцію за допомогою коми, що інтонаційно розбиває фразу на дві частини із зсувом смислового наголосу на першу, опорним компонентом якої є дієслово. Наприклад: “*Будь чиста, як плуг...*”; “*Вбирайся, як дівчина...*”; “*Грими, як грім...*” тощо [10, 1]. Літературознавець С. Микуш зображує їх як двочленну модель, що складається з імперативної структури. Перша частина – наказ бути у певній якості, друга – уточнення способом порівняння [3, 20]. Дослідник подає справді цікаві спостереження, але стосуються вони варіанта № 45, котрий, вочевидь, він сприйняв як основний текст, що виражає творчу волю Стефаника.

Іншу інтонаційно-смислову картину в межах однотипних синтаксем, виокремлених письменником у самостійні художні структури, ілюструє текст автографа “Самому собі”. В. Стефаник не ставить коми після порівняльних конструкцій на початку кожного абзацу, і це зумовлює зміну їх смислових доміант. Логічний акцент у двочленній моделі припадає на другу її частину, а конкретніше – на об’єкт порівняння, виражений іменником. Для письменника це не просто номінативні одиниці, необхідні для конкретизації ознаки в концентрованішому вигляді. Це образи-символи, вихоплені митцем із буденного життя та світу природи і творчо переосмислені відповідно до близьких йому народнопоетичних уявлень. Наприклад: “*Будь чиста як плуг, що оре*”; “*Вбирайся як дівчина рано вбирається...*”; “*Шепчи до людей як ярочок до берега свого шепче*”; “*Ломи як блискавка, що найдусшого дуба палить і коле*” тощо [15, 8]. Через смислово акцентуацію підкреслених вище лексем, які концентрують у собі найповніший вияв ознаки, письменник зумів у поетичній формі перерахувати властивості художнього слова, з яким він ступає на шлях творчого подвижництва. Його “бесіда” тверда, чиста, красива, ніжна, стійка, пристрасна. Пізніше цей образ

В. Стефаник трансформує у “Моє слово” (1905) – програмну поезію у прозі, якою розпочинатиметься його однойменна збірка.

Ще одна особливість автографа “Самому собі”, яка вплинула на ритмічно-інтонаційні особливості тексту, – це дієслівне закінчення семи його абзаців. Виняток становлять лише початок і кінець тексту. Така граматична спорідненість кінцевих синтаксичних одиниць вказує на виняткові ритмічні властивості цього тексту і наближує його до віршових структур. Очевидно, дотримуючись у процесі роботи над текстом “Самому собі” єдиного інтонаційного принципу, В. Стефаник вдався до незначних мовно-стилістичних правок, спрямованих на художньо-мелодійне увиразнення тексту. Наприкінці другого та шостого абзаців письменник замінив відповідні синтаксичні конструкції “*приспівує до сну*” та “*тінею ходять по світі*” на інверсовані “*до сну приспівує*” та “*тінею по світі вандрують*”. До того ж у другій фразі заміна лексеми *ходять* на *вандрують* (мандрують, блукають) посилила експресивні якості синтаксеми. Кінець четвертого абзацу “Шепчи до людей, як ярочок до берега свого” письменник доповнив дієсловом *шелче*, яке з початковою лексемою *шелчи* утворило художнє кільце. До такого ж стилістичного прийому (очевидно, з інтонаційних міркувань) митець вдався у попередньому реченні: “*Вбирайся як дівчина рано вбираєся, як виходить у сад до милого і так ще вбирайся*”. Кінець сьомого абзацу В. Стефаник замінив цілою фразою “*та й разом спалюйтеся*”, надавши синтаксемі експресивнішого семантичного вираження: “*Біжи як наметности мої, що їх більше батогів гонить як сонце має проміння, лови чужі наметности та сплітайся з ними та й разом спалюйтеся*”. Отже, внаслідок письменницьких правок, кінцеву позицію у кожному з чотирьох випадків посіло дієслово як показник того, що всі синтаксеми речення підпорядковуються єдиному інтонаційному ритму.

Особлива роль у формуванні інтонаційної картини тексту належить інверсіям, які, руйнуючи канони нормативної організації синтаксичних одиниць, створюють незвичні для художніх текстів ритмічні модифікації. Поява їх у поезіях у прозі В. Стефаника тісно пов’язана з тонким відчуттям ритмів народної пісні, в яку він був закоханий з дитинства і мелодика якої органічно влилася у художню тканину його текстів. Наприклад, синтаксична конструкція “спокійний став”, яку письменник у тексті “Самому собі” замінив на “став тихий”, часто вживана у народнопоетичному мовленні, сприяє мелодійній гармонізації речення, посиленню його ліричності.

Виразно помітна літературна робота письменника над удосконаленням тексту на семантико-стилістичному рівні. Головну увагу митця спрямовано на посилення емоційно-експресивного забарвлення слова або фрази, які повинні якомога точніше відображати настрій свого творця, пульсацію його думки і серця. Неоднакові за семантико-стилістичним вираженням лексеми у синтаксичних одиницях: “*тихонько-тихонько приспівує до сну*” і “*тихонько, тихісенько до сну приспівує*”, “*найбільшого дуба коле і палить*” і “*найдушого дуба палить і коле*”, “*ходять по світі*” і “*по світі вандрують*”. У п’ятому абзаці обох варіантів такі семантико-стилістичні відмінності фіксують головні частини складнопідрядного речення, які значно відрізняються ступенем інтенсифікації емоційно-експресивного вираження. Порівняймо: “*Грими, як грім, що найбільшого дуба коле і палить*” [10, 1] і “*Ломи як блискавка, що найдушого дуба палить і коле*” [15, 8]. Вочевидь з метою уникнення допущеної у тексті “Амбіції” алогічності (грим не може палити і колоти – він супроводжується лише звуковими коливаннями), письменник замінив у тексті “Самому собі” синтаксичну конструкцію “*Грими, як грім*” на “*Ломи як блискавка*”, до того ж не пропустивши нагоди ще раз увиразнити мелодіку звучання. Дотримуючись закону відкритого складу, митець поміняв місцями дієслова *коле і палить* так, що в кінцевій позиції опинилася лексема, яка закінчується на голосний.

Позитивно позначилися на художній картині тексту зроблені письменником поодинокі правки іншого плану. Так, заміна у сьомому абзаці дієслова *жене*, вираженого другою особою однини теперішнього часу, інфінітивною формою *знати* сприяла узагальненню дії. Уведена у текст синтаксеми “*Вбирайся, як дівчина раненько вбираєся, як виходить до милого...*” обставина місця у сад (у позиції після

дієслова *вбирайся*) не тільки локалізувала дію, а й надала їй лірично-романтичного забарвлення. Завдяки вилученню в шостому абзаці синтаксичної конструкції “*Всякай у невинні душі, як каплина роси у чорну землю всякає*”, яка, порівняно з іншими синтаксемами, мала негативний настроєвий відтінок, В. Стефаник уникнув композиційного нагромадження синтаксичних одиниць, зберігши при цьому пафосно-ліричну тональність тексту. У сьомому реченні, видаливши двічі вживане дієслово *бжи*, письменник надав синтаксичній конструкції композиційної стрункості без шкоди для її смислової та інтонаційної виразності.

Отже, на підставі викладених вище аргументів та порівняльно-текстологічного аналізу обох автографів вважаємо, що за основний текст розглядуваного образка у майбутньому науковому виданні творів Василя Стефаника треба брати текст “Самому собі” як пізніший за часом написання. Він був створений для збірки “3 осени”, що мала засвідчити новий етап ідейно-естетичних шукань молодого письменника, який уже стояв на порозі до світового визнання. У розділ “Інші редакції і варіанти” пропонуємо вмістити текст “Амбіції”, який відображає перші спроби В. Стефаника висловити свою творчу позицію. Надалі дослідникам слід уникати подвійної назви поезії у прозі “Самому собі”, зважаючи на хронологічну й художньо-текстуальну нетотожність її варіантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бігун О.* Типологія жанру поезія в прозі (французька та українська література XIX – поч. XX ст.). Дис. ... канд. філол. наук. – Тернопіль, 2009.
2. *Крижанівський С.* “Поезії в прозі” Василя Стефаника // Радянська Україна. – 1941. – № 2.
3. *Микуш С.* Поетика Василя Стефаника. Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1998.
4. *Морачевський В.* Лист до Василя Стефаника від 14 квітня 1897 року // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Ф. 8. – Од. зб. 585.
5. *Морачевський В.* Лист до Василя Стефаника від 20 квітня 1896 року // ІЛ. – Ф. 8. – Од. зб. 574.
6. *Морачевський В.* Лист до Василя Стефаника від 27 жовтня 1895 року // ІЛ. – Ф. 8. – Од. зб. 561.
7. *Морачевський В.* Лист до Василя Стефаника від 29 лютого 1896 року // ІЛ. – Ф. 8. – Од. зб. 569.
8. *Морачевський В.* Лист до Василя Стефаника від 31 березня 1897 року // ІЛ. – Ф. 8. – Од. зб. 584.
9. *Піхманець Р.* Василь Стефаник і становлення українського модернізму // Українознавчі студії. – 2000. – № 2.
10. *Стефаник В.* Амбіції // ІЛ. – Фонд 8. – Од. зб. 45.
11. *Стефаник В.* Вибране / Упоряд., підгот. текстів, приміт. і словник В. Лесина та Ф. Погребенника. – Ужгород, 1979.
12. *Стефаник В.* Копія рукописної збірки, виконана Василем Стефаником / ІЛ. – Ф. 8. – Од. зб. 58.
13. *Стефаник В.* Повне зібрання творів : У 3 т. – К., 1953. – Т. 2: Автобіографічні твори, поезії в прозі, публіцистика, незакінчені твори і переклади.
14. *Стефаник В.* Повне зібрання творів : У 3 т. – К., 1954. – Т. 3. Листи.
15. *Стефаник В.* Рукописна збірка творів // ІЛ. – Ф. 8. – Од. зб. 57.
16. *Стефаник В.* Твори / За ред. Ю. Гаморака. – 2 вид. – Рєгенсбург, 1948.
17. *Стефаник В.* Твори / Упоряд., підгот. текстів та примітки В. Лесина і Ф. Погребенника. Вступ. стаття В. Лесина. – К., 1964.

Отримано 1.12.2009 р.

м. Куїв